

Shri M.R.D.Arts And Shri E.E.L.K. Commerce College Chikhli

B.A SEM – 2

Sanskrit (Core Allied)

भर्तृहरिकृत नीतिशतकम्-विद्याप्रशस्ति
आहिर कृतिडाबेन .आर.

भार्गदर्शक - प्रो. डॉ. नयनाबेन .के.नाथक

કવિ ભર્તૃહરિ શતકત્રયીના કર્તા તરીકે ઓળખાય છે.

અને તેમના ત્રણ શતકો પ્રસિદ્ધ છે. જે શૃંગારશતક, વૈરાગ્યશતક

અને નીતિશતક આ ત્રણ શતકો છે. જેમાં નીતિશતકમા નીતિ

શબ્દ આ કૃતિના શીર્ષકમાં નૈતિક વર્તેન કે વિચારના અર્થમાં

વપરાયેલો છે. સારું-સજ્જનતા ભરેલું વર્તેન શું છે. તેનું નિરૂપણ

કવિએ કર્યું છે. જેમાં કવિએ વિદ્વાન, મૂર્ખ, વિદ્યા, સજ્જન ,સત્સંગતિ,

રાજા, ધનિક, ભાગ્ય,કર્મ, સ્વમાન, મનસ્વીતા, મૌન, મિત્ર, શત્રુ, દુષ્ટ,
હીનતા, શઠતા, કુરતા, મહાનતા,દયા,દાન ,સ્રી, પુત્ર, કવિ વગેરે અનેક
વિષયો ઉપર કવિએ પોતાના ચિન્તન, અભિપ્રાય અને સુવિચાર વ્યક્ત
કર્યા છે. અહીં કવિ ભર્તૃહરિ મનુષ્ય જીવનમાં વિદ્યાનું કેટલું બધું મહત્વ છે
તેનાં વિશે સમજાવે છે.

× સાહિત્યસડીતકલાવિહીનઃ સાક્ષાત્પશુઃ પુચ્છવિષાળહીનઃ।

તૃણં ન ખાદન્નપિ જીવમાનસ્તદ્ભાગધેયં પરમં પશૂનામ્ ॥

અનુવાદ : સાહિત્ય, સંગીત અને કલા વગરનો માણસ પૂંછડા અને

શિંગડા વગરનો સાક્ષાત્ પશુ છે. ઘાસ ન ખાતો હોવા

છતાં પણ તે જીવે છે. એ બીજાં પશુઓનું પરમ

સૌભાગ્ય છે.

× येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।

ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति।।

અનુવાદ : જેમની પાસે વિદ્યા નથી, કે નથી તપ, દાન નથી કે નથી

ચારિત્ર્ય નથી સદ્ ગુણ કે નથી ધર્મ સંસારમાં ભાર રૂપ

બનેલા તે ઓ મનુષ્યના રૂપમાં પશુઓની જેમ ચરી ખાય છે.

हर्तुंयातिं न गोचरं किमपि शं पुष्णाति यत् सर्वदा
दृयर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानंमुच्छ्रत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥

अनुवादः જે ચોરની નજરે પડતું નથી, (જે) હંમેશા કંઈક
અવણેનીય કલ્યાણ સાથે છે. યાચકો ને આપવામાં આવતા જે
સતત પુષ્કળ, વૃદ્ધિ પામે છે, યુગના અન્તે પણ જે નાશ પામતુ
નથી એવું વિદ્યા નામનું આન્તરિક ધન જેમની પાસે છે તેમના
પ્રત્યે હે રાજા (તમારું) અભિમાન છોડી દો, કોણ તેમની સાથે
હરિફાઈ કરી શકે ?

अम्भोजिनीवन निवासविलासमेव
हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता।
न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धम्
वैदग्ध कीर्तिमपहतुमसौ समर्थः ॥

अनुवादः अत्यंत गुस्से थयेला ब्रह्मा हंसनो कमल वनमां निवास
करवाना विलास नो ज नाश करी नाप्ते छे. परंतु येनी दूध
अने पाणीने जुदा पाऽवानी प्रसिद्ध यतुराईनी कीर्ति ने हरी
लेवामां समर्थ नथी.

केयूरा न विभूषयन्तिपुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजाः।
वाण्येका समलं करोति पुरुषं या संस्कृताः धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम्।।

અનુવાદ : બાજુબંધ માણસને શોભા આપતા નથી. ચંદ્ર જેવા ઉજ્જવળ હાર,
સુગંધીયુક્ત સ્નાન,લેપ(ચંદનનો), પુષ્પો (માળા) કે શણગારેલા
વાળ (પણ) શોભા આપતા નથી એક માત્ર સંસ્કારી વાણી જે પુરુષ
ને શોભાચમાન કરે છે ખરેખર (બીજા) આભૂષણો નાશ પામે છે
પરંતુ વાણીરૂપી આભૂષણ સતત (હંમેશાં) આભૂષણ (ધરેણું)
બની રહે છે.

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशः सुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं
विद्या राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनः पशुः ॥

- ✘ अनुवाद: विद्या भाषसनुं वधारानुं रुप छे. विद्या छूपायेलुं अने रक्षायेलु धन छे. विद्या भोगविलास, यश अने सुख आपनारी छे. विद्या गुरुओनी (पण) गुरु छे. विदेशना प्रवासमां विद्या (ज) स्वजन छे. विद्या परम देवता छे. राजाओमा (राज्योमां) विद्या पूजाय छे, नहीं के धन. विद्या वगरनो (भाषस) पशु छे.

सुनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः
स्निग्धं मित्रमवच्यकः परिजनो निःक्लेशलेशं मनः ।
आकारो रुचिरं स्थिरश्च विभावो विद्यावदातं मुखं
तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरौ संप्राप्यते देहिना ॥

अनुवादः जगतने आनंद आपनार, मनोरथने पूरा करनार
श्री हरि (भगवान विष्णु) प्रसन्न थायत्यारे ज मनुष्य ने
सदाचारी पुत्र, पतिव्रता पत्नी, कृपापरक स्वामी,
स्नेहाण मित्र, निष्कपट सेवको, सहेज पण क्लेश विनानुं मन,
सुन्दर आकृति, स्थिर संपत्ति अने विद्यार्थी शोभतुं मुझ प्राप्त थाय छे.

વિદ્યા નું આપણા જીવનમાં પણ ખૂબ મહત્વ છે. વિદ્યાવાન મનુષ્ય
સર્વત્ર પૂજાય છે. વિદ્યાને વાપરવાથી એમાં વૃદ્ધિ જ થાય છે. અયોગ્ય
રીતે ધન વાપરવાથી તેનો નાશ થાય. પરંતુ સદ્ વિદ્યાનો સદુપયોગ
કરવાથી એમાં ક્યારેય ઘટાડો થતો નથી. વિદ્યા એવું આભૂષણ છે. કે તે
મનુષ્યને સાચી શોભા આપે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ માને છે કે

સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે । સાચી વિદ્યા જગતના દરેક દુઃખ – અણસમજણ-
અજ્ઞાનમાંથી તો મુક્તિ અપાવે જ છે. અને સદ્ જ્ઞાન આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ
પ્રતિ દોરી જાય છે. માટે હંમેશા વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે, જ્ઞાનાર્જન માટે પ્રયત્ન
કરવો જોઈએ ભર્તૃહરિ વિદ્યા ના ઉપાસક હતા. તેમણે વ્યવહારિક જ્ઞાન
આપી વિદ્યા પ્રત્યે આપણને પ્રેર્યા છે.

— ऋग्वेदः १०.१९१.०३ —

समानं मनः

सह चित्तमेषाम्

Our hearts and minds move towards the supreme goal.

ଧର୍ମରାଜ